

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Ը. ՏԱՐԻ. ԹԻՒ 6.

1850

ՄԱՐՏԻ 15.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ընթին օգտակար, կատարեալ գիտան ըլլալու համար հարկաւոր եղածը :

Եւրօն, ատեն ամէն գրուածոց մէջ կ'աւանդենք և մենք կը կարդանք թէ ամէն չարեաց պատճառ տգիտութիւնն է, և թէ հարկաւոր է գիտութիւն սովորիլ. վասն զի գիտուն եղողը ամէն իջտուծոց բարիքները ճանչնալով՝ կը վայելէ, և թէ իր անձին թէ ուրիշներուն օգտակար կ'ըլլայ, թշուառութեան մէջ չիյնար. մէկ խօսքով՝ իրեն ալ ուրիշներուն ալ երջանկութեան պատճառ կ'ըլլայ. ինչպէս ընդհանուր խօսելով՝ վերցու աշխարհքէս տգիտութիւնը և ծաղկեցու գիտութիւնը, ահա ամէն չարիքը աշխարհքէս վերուցիր, և յաւիտենական երջանկութեան համը կը սկսի մարդկութիւնը առնուլ աս աշխարհքիս մէջ. և այս անանկ ա.

նոյշ մտածութիւն մըն է որ ամէն մարդ լսածին պէս՝ կը փափաքի մէկէն գործադրութիւնը տեսնել ու վայելել. Իսկ որչափ որ քաղցր է աս բանիս մտածութիւնը և ցանկալի, այնչափ ալ դժուարին, մանաւանդ թէ անհնարին է գործադրութիւնը. անանկ որ՝ երբոր կը սկսիս մտքիդ առջևը բերել տգիտութենէ առաջ եկած չարեաց շատութիւնը, և գիտութիւնը ձեռք ձգելու արգելքները, յուսահատութիւնը կը տիրէ վրադ. ծովէն դէպ ի լեռը գետ վաղցրներու հնարքը մտածելու պէս բան մը կ'երենայ, սովելու բաներուն միայն թիւը մարդուս միտքը կը չփութէ. այն պէս անհնարին է մարդու մը ամէն գիտնալու բաներուն վրայ կատարեալ

տեղեկութիւն ունենալը . որով և անկարելի է որ մէկը կատարեալ գիտուն ըսուի աս աշխարհքիս մէջ : Բանկ մտածելով՝ աս մեր փափաքն ալ հիմա ծաղրական բան մը կ'երևնայ , չըլլալու բանին ետեւէն իյնալ պարապ տեղը , և ցաւիլ թէ ինչպէս չենք կրնար ձեռք ձգել : Բայց եկ տես որ մեր փափաքը այդ չէ՝ թէ ամէն մարդ ամէն տեսակ գիտութիւնները սովորին . այդ չէ այն գիտութիւնը՝ որ աշխարհքիս մէջ երջանիկ ըլլալու համար պէտք է , և ստանալն ալ դժուար է . այլ տգիտութենէ առաջ եկած չարեացը ձեռքէն ազատ ըլլալու համար մեր փնտռած գիտութիւնը , վեր 'ի վերոյ նայելով , անանկ դիւրին բան է՝ որ լսես նէ պիտի ծիծաղիս բանի տեղ չդնելով : Բայց դու տես՝ որ այնպիսի դիւրին բանը ձեռք ձգելու համար ինչ գրքեր տպած , ինչ տեսակ ճամբաներ ցուցուած է . և սակայն ան ամէն գրուածները կարդացողներէն , նաև նոյն գրողներէն իսկ քանի՞ հոգի եղեր է՝ որ գրածներնուն միտքը հասկընան , ու ջանան գործադրել : Բնա ուրեմն գիտցիր որ աս բանս է միայն տգիտութեան խաւարը փարատող և գիտութեան լոյսը տարածող , և երջանկութիւնը աշխարհքիս մէջ երկընքէն իջեցնողը . այսինքն խօսք հասկընալը : Եթէ աս խօսք չհասկընալը չէ՝ մի պատճառ այնչափ կանոնադրութիւններուն , այնչափ խրատներուն , այնչափ տեսակ տեսակ մեկնութիւններուն , մէկ խօսքէն այնչափ ծուռ կարծիքներ հանելներուն : Եթէ որ աս խօսք չհասկընալը չըլլար մեր վրայ , աս տգիտութեան խաւարէն ելլելով գիտութենէ առաջ եկած երջանկութիւնը վայելելու համար՝ բաւական էր ամէն կարեւոր գիտութիւններուն տեղ , ամէն տեսակ բնական , բարոյական և քաղաքական օրէնքներուն տեղ , ամէն իմաստասիրական գրուածներուն վարդապետութիւններուն տեղ , և անթիւ անհամար խրատական ճառերուն , յորդորակներուն և մեկնութիւններուն տեղ , բաւական էր կ'ըսեմ՝ Վրիստոսի

այն համառօտ , կտրուկ և ամէն բան մէջը պարունակող խօսքը որ կ'ըսէ՝ թէ «Յայս երկուս պատուիրանս ամենայն օրէնք և մարգարէք կախեալ կան . սիրեսցես զՍտուած յամենայն սրտէ , յամենայն զօրութենէ և յամենայն մտաց , և զընկերն իբրև զանձն քո » :

Եր 'ի վերոյ հայեցուածով կը կարծուի՝ թէ նիւթական արհեստական գիտելիքներուն ամէն մարդուն խելքը չի հասնիր . որովհետեւ իւրաքանչիւր տեսակ արարածոյ քննութեան մէջ ան բաւ գիտելիք կան . անանկ որ ամէն մարդ կը խոստովանի թէ խելքերնիս չի հասնիր . և շատ քննութիւններէն ետքը , իւրաքանչիւր մարդ այնչափ գիտելիքներուն մէկ պղտիկ մասին հազիւ կրնայ խելք հասցընել . և ան գիտելիքներուն մէջ հմուտ չեղողը թէ որ խելք չի հասցընէ , ոչ ոք կը զարմանայ . բայց ասոր ներհակ՝ տեսական , բարոյական գիտելիքները կարդալու ատեն՝ ոչ ոք յանձն կ'առնէ չհասկըցող երևնալը : Եւ օտկայն փորձով ալ յայտնի է որ՝ տեսական վարդապետութիւնը հասկըցող քիչ մարդ կը գտնուի . իսկ նիւթականին ետեւէն եղողները , գոնէ անոնց մէջմէկ մասին կը հմտանան : Եւ ասն զի ինչպէս որ գերազանց են բանաւոր , աննիւթ արարածները նիւթական արարածներէն , ասանկ ալ պէտք է որ գերազանց և դժուարութեամբ ըլլայ բանաւոր արարածներուն օրէնքները՝ քան թէ նիւթական արարածներուն օրէնքները . տես որ Եստուծոյ կողմանէ երկուքն ալ մէյմէկ խօսքով տրուեցան . նիւթական արարածները՝ ստեղծելու ատեն եղեջի մը ըսաւ , և իրենց կարգաւորեալ ընթացից օրէնքն ալ մէկտեղ ան եղիցի բառովը հաստատեց անփոփոխ . նոյնպէս բանաւոր ան նիւթ արարածներն ալ ստեղծելու ատեն իրենց օրէնքն ալ հոգիներնուն վրայ ապրուորեց : Եւ քանի որ նիւթական արարածներուն օրէնքներուն խելք հասցընելը , բնութե գաղտնիքները գիտնալը դժուար է , բայց բանականին օրէնքը յայտնի և պարզ է :

որ Վրիստոս մէկ խօսքի մէջ բաւան-
դակեց , և մենք կարծենք թէ հասկը-
ցեր ենք . բայց երանի թէ գոնէ չհաս-
կըցած ըլլախիս հասկընայինք , որ ան-
կէ ետեւ գուցէ սկսեինք հասկընալ :
() արմանքն ան է՝ որ նիւթական գի-
տութիւններուն վրայ շատ փորձերէն
ետքը քիչ մը բան հասկըցողները միայն
կը համարձակին գրելու . բայց աս բա-
րցական գիտութիւններուն վրայ խօսք
ըլլալուն պէս՝ գրել թէ ամէն մարդ ինք-
զինքը հասկըցողի կարգ կը գնէ ու կը
սկսի ջանալ որ ուրիշի ալ հասկըցնէ ,
ուրիշներուն գործքերէն յայտնի ճանչ-
նալով որ չէ հասկըցած : Եւոր համար
ամէնքը խօսիլ , ամէնքը գրել և ամէնքը
հասկըցնել կը ջանան . բայց ինքը չի
հասկըցող ըլլալը ոչ ոք յանձն կ'առնէ :
Տես ուրեմն ինչ գերազանց և ինչպէս
դժուարութեան տակ օրէնք է աս , որ դեռ
գրել թէ ամենեւին հասկըցող չկայ , ա-
նոր համար է որ իրարու ալ չեն կրնար
հասկըցնել : Ուրեմն սուտ չէ այն կար-
ծիքը՝ թէ հիմակուան գիտունները տը-
գէտներէն աւելի աշխարհքիս փաստա-
կար ըլլալու հետ են . վասն զի իր ագի-
տութիւնը ճանցողը լուռ կեցած մտիկ
կ'ընէ . բայց ինքզինքը գիտուն և հաս-
կըցալի տեղ գնողը՝ ինքն ուրիշներուն
չի հաւանք և կ'ուզէ որ ուրիշներն իրեն
հաւանք . ասանկով ատելութիւն և կռիւ
կը սրտաճառէ այսպիսի գիտունը : Եւ-
կից կը հետեւի որ աշխարհքիս մէջ ա-
մէն չարիքներու սրտաճառ՝ կարծեցեալ
գիտուններուն տգէտ ըլլալն է . այսինքն
խօսք չհասկընալն է : Եւ ահա մեր աշ-
խատանքնիս ալ բոլոր աս է . ամէն սով-
բելու և սովորեցնելու գիտութիւննե-
րուն նիւթը աս բանն է : Եւ քանի հա-
զար տարի է որ շարունակ մարդիկ կը
գրեն ու կը խօսին . բոլոր աշխարհքիս
իմաստունները հասկընալու և հասկը-
ցնելու ետեւէ ինձիս , գիշերը ցորեկին
խառնելով կ'աշխատին ու կը գրեն , աշ-
խարհքիս մեծամեծ վաճառքներուն մէ-
կը հիմա եղեր են գրուած և տպագրած
գլքերը՝ անթիւ անհամար . ինչ բանի
համար . աղէկ մը դիտելով մտածէ , կը

տեսնես որ շատերուն վախճանը այլ և
այլ ճամբով Վրիստոսի աս համառօտ
խօսքը՝ սիրել զՎրիստոս և զընկերն ,
իրարու հասկըցնելու համար , որով
մարդկային ընկերութեանը փաստակար
տգիտութենէն ելլենք ու երջանկութե-
հասցընող գիտութեան լուսոյն մէջ
մտնենք : Եւ մենուն փափաքն աղէկ , ա-
մէն գրուածքները պատճառներով ցը-
ցուցած , թէպէտ շատն ալ սխալ ճամ-
բաներով . վասն զի եթէ որչափ որ խօսք
հասկըցնելու փափաք ունինք սրտեւ-
նուս մէջ , անոր հարիւրերորդ մասին
չափ ունենայինք փափաք հասկընալու ,
ան ատենը աշխարհքս ուրիշ կերպ կը
դառնար . մէկ խօսքով ամէնքնիս գի-
տուն կ'ըլլայինք : Եւ ինչ պզտի արգելք
ճշմարիտ գիտուն ըսուելու . և ինչ դը-
ժուար եղեր է ատ արգելքը վերցնե-
լը : Տես ինչ պզտի և անկարծելի բանի
մը վրայ հիմնած է ճշմարիտ գիտու-
թիւնը . բայց զարմայիր ու ապշէ սի-
րելի ընթերցող , որ դուն ալ շատ ան-
գամ լսածդ և կարդացածդ չես հասկը-
նար : Բայց մի կարծեր թէ ես որ կը
գրեմ ազատ եմ այդ ախտէն . գիտնաս
որ ես ալ շատ անգամ , չէ թէ միայն
լսած և կարդացածս , այլ նաեւ գրածս ,
թէ և շիտակ կը գրեմ ուրիշի համար ,
բայց ինձի գործադրելու համար՝ ես
չեմ հասկընար : Եւ անի գիւրին բանին
այսպէս անհնարին երեւալը մարդս ապ-
շութեան մէջ կ'ընկղմէ . մինչև միտքս
կը գնեմ որ խօսքս կտրեմ վերջացը-
նեմ , որովհետեւ հասկըցող չկայ : Բայց
խօսքս հասկըցնելու փափաքն ալ զիս
կ'ուտէ սրտիս մէջէն , անանկ որ եթէ
դադրիմ հասկըցնելու ջանքէս , ան ա-
տենը հասկըցնել չկրնալէս աւելի՛նե-
ղութիւն կը սկսիմ խմանալ հասկըցնել
ուզելէն դադրելուս վրայ : Կուցէ հի-
մա ոմանց ծաղրական բան մը կ'երե-
նայ աս խօսքերս . և պատճառը յայտնի
է , որուն վրայ ինչուան հիմա խօսելու
հետ ենք . վասն զի մինչդեռ կարծեն
որ բան մը հասկընալու հետ են , ինչ
որ պետք է հասկընալ , այն չեն հասկը-
նար : Եւ խօսքիս վրայ մի մէկէն վեր

վեր իյնար սիրելի ընթերցող. կեցի երկու խօսքով հասկըցընեմ չի հասկընալուն ինչ ըլլալը, որ իմանաս թէ պարագը չէ իմ ըրած մեղադրանքս չհասկընալուդ վրայ :

Եմէն տեսակ բարոյական խօսակցութեանց մէջ, այլ և այլ անձանց վերաբերեալ ինք իր գտնուի. ուստի մարդկային բնութեան սովորութիւնն է որ կարգացածին մէջէն ան կտորները միայն չի հասկընար՝ որոնք որ իրեն կը պատշաճին. կամ թէ ըսենք ընդհանուր խօսքը կը հասկընայ, բայց այն կարգացածը, լրածը կամ նաեւ իր մտածածը չի կրնար բաղդատել իր վարմունքին հետ ու անով իր սխալը ճանչնալ : Եհաասոր կ'ըսենք՝ կարգացածը չհասկընալ, որովհետեւ կարգալուծն կամ մտիկ ընելուն վախճանին չի հասնիր, ան կարգացածէն և լրածէն մէկ օգուտ մը չի քաղէր. որով պարապ ատեն անցուցած կ'ըլլայ, որովհետեւ ինքը ան խօսքերը չլսած կը սեսուի նոյն առջի սպիտութեան վիճակին մէջ մնալով, առջի պակսութեան մէջ : Եայց դու պիտի ըսես՝ թէ ուրիշներուն պէս չես, այլ կարգացածդ կը հասկընաս. գիտնաս որ ամէն կարգացողներն ալ այդ մտքիդ վրայ են. և ճշմարիտ է թէ կը հասկընան, բայց միայն այն մասերը՝ որոնցմէ ուրիշներուն համար խրատ կ'ելլէ ան կարգացածէն : Ես հանդիպեցայ քաղքի մը մէջ մէկ կարգացող անձի մը, որ ինքը գերդաստանի գլուխ էր, քանի մը տղաք ալ ունէր. և աս կարգացողին հետ, որ ազգասիրական ոգով վառուած մարդ մը կ'երևնար, քանի մը անգամ տեսնուեցայ. միշտ ազգին յառաջադիմութեան վրայ խօսք կը բանար, և շատ խելացի սկզբունքներ ունէր մտքին մէջ, և տղոց կը թուէր թէ վրայօք շատ աղէկ ճամբաներ կը ցուցընէր. անանկ որ ինքիրենս փափաք կ'ուսենայի ու կ'ըսէի մտքէս՝ թէ ուր էր որ ամէն գերդաստանի գլուխ եղողները մեր աղգին մէջ ասանկ գեղեցիկ սկզբունքներով զարդարուած ըլլային. ան ատենը ուրիշ կը թեալ ապգերէն ա-

ւելի մեր աղգը երջանիկ պիտի ըլլար : Ես այսպիսի փափաքով ուզեցի տեսնել այս հանճարաւոր կարգացողին տունը և տղաքը : Ենչ կարծես, երբոր դռնէն ոտքս ներս դրի, զարմանքէս սարսափ եկաւ վրաս. հոն կեցած տեղս փայտ կտրեցայ, ոտքս առաջ չէի կրնար տանել. բոլորովին ապշած, մէյմը կարգացողին երեսը նայեցայ, մէյմը տանը մէջը աչքս դարձուցի, մէյմ՝ ալ տղոցը վրայ, լեզուս բոլորովին բռնուած մտայ ներս. քիչ մը թմրած նստելէն ետեւ, հազիւ կրցայ մնաք բարով ըսել ու ինքզինքս դուրս նետել : — Հետաքրքիր ես՝ թէ արդեօք ինչ էր տեսածս. ինչպէս բացատրեմ որ կարենամ հասկըցընել լոյսէ շառաւիղ կ'արձրկէր՝ ինքը խաւար է եղեր. կրակ էր բոցով կը վառէր և տեսայ զինքը սառած. մէկէն զարկած ոսկի կ'երևնար, ես զինքը գտայ երկաթ. մէկ խօսքով՝ աս շիտակ սկզբունքներով զարդարուած կարգացողին տղոցը և գերդաստանին վրայ ամենեւին կը թուէր թէ սկզբունք մը չկար : Եհաայտնի երևցաւ՝ որ այդ կարգացողը բոլոր իր լսածներուն և իր ըսածներուն մէջէն ինքը դեռ խօսք մըն ալ չհասկընար եղեր : Եւրեմն ալ յայտնի կըրնանք ըսել թէ աշխարհքիս մէջ ամէն տեսակ գիտութիւններէն հարկաւոր և մէկ հատիկ ուսմունք է խօսք հասկընալը, բայց և ամէն գիտութիւններէն ալ դժուար : Եոյնպէս ալ ամէն աղէկութիւններուն արգելք, ամէն թշուառութիւններուն պատճառ, և ամէն ուրիշ ուսմունքները վնասակար ընող է այս խօսք չհասկընալը : Ես զարմանքն աս է որ՝ ոչ դէ կրնայ իր անձին վրայ դատաստան ընել իր որչափ սովորած ըլլալուն վրայ աս խօսք հասկընալու գիտութիւնը. այլ միայն ամէն մարդուն իր գործքերէն կ'իմացուի խօսք հասկընալը և որչափ սովորած ըլլալը :

Ես խօսք հասկընալուն այսչափ հարկաւոր և այսչափ դժուարին ըլլալը իմանալէն ետեւ, յայտնի է որ տղոց դաստիարակութեան առջի պիտաւոր ուսմունքը, և ինչուան վերջը միակերպ

սովորելու գիտութիւնը պէտք է որ ըլլայ աս բանս . անոր համար մենք ալ խօսքերնիս դարձրնենք տղոց դաստիարակութեան վրայ , ու քննենք խօսք հասկընալուն արգելքները . որպէս զի այսպիսի հարկաւոր ուսմունքը զանց չառնեն սովորեցընելու վարժապետները իրենց ձեռքին տակը եղող տղոցը . որով թէ իրենց և թէ տղոց անօգուտ չըլլայ աշխատանքնին :

Տղոց կրթութիւն ըսելով կը հասկընանք տղաքը իրենց տգիտութենէն հանել ու գիտութիւններով զարդարել . անոր համար ալ ամէն օր , ամէն ժամ տգիտութեան և տգէտներու վրայ պարսաւ , և գիտութեան և գիտուններու վրայ գովեստ խօսելէն չեն դադրիր վարժապետները : Եւ որ համար շատ գրուածոց մէջ աս պարսաւը և աս գովեստը շարունակ կը լսուի և կը կարգացուի : Եւ այդ շիտակն ըսելով՝ ամէնքը ձանձրացեր են աս գովեստը և աս պարսաւը անդադար լսելէն . որովհետեւ կը տեսնենք որ գիտունը և տգէտը , առ հասարակ ամէնքը սխալելէն չեն դադրիր . վասն զի մէկը բան չգիտնալուն , մէկաբն ալ շատ բան գիտնալուն , երկուքն ալ լսածնին չեն հասկընար : Հիմա քննենք պատճառը . աշխարհքս հողմակոծեալ ծով մըն է . աս ծովուն երեսի ալիքներն են մարդուս կիրքերը . իսկ գիտութիւն ըսածնիս՝ խաղաղ միտնջեալ հանդարտութիւն մըն է , որ ձեռք ձգողը կրնայ իր ամէն գործքը մտածելով ընել , ու երջանիկ հանգստութեան մէջ ապրիլ . քանի որ աս կրից ալիքներէն կը ծեծուի մարդ , չի կրնար խաղաղ հանդարտ ըլլալ , և ոչ մէկ հանգստութիւն մը վայելել : Խաղաղ հանդարտութիւն չունեցող մարդ ինչպէս կըրնայ խօսք հասկընալ , ու հասկըցածը՝ ի գործ դնել . ուրեմն քանի որ աս աշխարհքիս ծովուն մէջն ենք , և քանի որ աս կրքերուն ալիքներէն կը ծեծուինք , ուրիշ խօսք հասկընալ անկարելի է . ասկէ յայտնի է որ խօսք չհասկընալներուս պատճառը կիրքերնիս է : Եւրեմն քանի որ կրքերով լեցուած ենք ,

հանգիստ երջանիկ չենք կրնար ըլլալ , և ոչ ալ զուրիշները երջանկութեան կրնանք հասցընել , անոր համար ալ շիտակ խօսելով՝ գիտուն չենք կրնար ըսուիլ , որովհետեւ գիտութեամբ լցուած ըլլալուն նշանն է՝ խաղաղ հանգարտ մտածութիւն ունենալ և ամէն գործքերը ուղիղ տրամաբանութեամբ գիտնալով գործել , որ խօսք հասկընալէն առաջ կու գայ : Եւ ոչ օգուտ շատ բանի հմտութիւն ունենալը , երբոր կրից ալիքներուն յուզմունքէն և գոչումէն խռոված ու խուլցած , չի կրնար հանդարտ մտածել ու շիտակ տրամաբանութեամբ հետեանք մը հանել , և ոչ ալ շիտակ խօսք մը հասկընալ : Եւսել կ'ուզեմ՝ թէ ուսմունք , գիտութիւն , կրթութիւն , դաստիարակութիւն երբոր կ'ըսենք , պիտի իմանանք ամէն բանէն առաջ կիրքերը նուաճելու ջանքը , շիտակ տրամաբանութեամբ խօսք հասկընալն ու գործ տեսնելը : Եւ ցգիւղ օգնել կ'ուզես , ով ազգասէր պարոն , գիտցիր որ հանդարտ խաղաղութիւն կրից՝ հիմն է գիտութեան : Եւ պրատոնն կ'ուզես բանալ , ազգին տղաքը գլուխդ ժողովել , սովորեցընել , գիտութեան սկզբունքներ քովդ շատ ունիս , միտքդ լեցուն է . անշուշտ յարմար տեղ մը կը փնտռես , առանձին տուն մը , մէջը խառնամիշտոր մարդիկներ չըլլան՝ որ գրեզ ու տղաքը չի շփոթեն . ճամբու վրայ անցուղարձ գողում գոչումով տեղ չըլլայ : Եւրտաքինը շտկեցիր . սակայն թէ որ այդչափը միայն բաւական սեպելով սկսիս ուսմունքներ սովորեցընել , գիտցիր որ աշխատանքդ անօգուտ պիտի ըլլայ . ատկից աւելի պէտք է որ վախճաս կրից ալիքներուն խռովելով , գոչումով տուած շփոթութենէն , ու անոնց ալ ճար մը ընես . նախ դու քու կրիցդ տիրես ու հանդարտ խաղաղութիւնը գտնես . երկրորդ տղոց վրայ ալ մեծագոյն աշխատանքդ ան ըլլայ որ անոնց ալ կիրքերը ջանաս հանդարտեցընել քու օրինակովդ , խօսքերովդ և այլ և այլ հնարքներովդ , որ կարենաս անշփոթ ամէն բան հասկընալ և հասկըցընել . որչափ

դժուարին բան : Մէջ աս դժուարութիւնն է պատճառ՝ որ հիմա աշխարհքիս մէջ թէպէտ ամէնքը գիտուն ըլլալու ջանքի մը ընկեր են , գրքեր շարադրել , դպրոցներ բանալ , վարպետ սովորեցնողներ փնտռել , ու ամենուն ալ յորդորել որ ագիտութեան խաւարէն դուրս ելլեն , գիտութիւն սովորին , բայց ինչ օգուտ որ ամէն գիտութիւն սովորէն ետքը , կրից ալիքներուն յուզմունքին մէջ մնացած , անոնց դռնուներէն խլացած , սովորածներուն իմաստը չհասկընալով գիտուն կ'անուանին . և անոր համար կը տեսնենք աշխարհքիս մէջ ամէն օր՝ որ գիտուններն ալ սոգէտներն ալ միօրինակ սեպուելու հետ են . մանաւանդ գիտունները աւելի փաստակար ըլլալով , որ գիտուն անուանելով շատերուն ալ պատճառ կ'ըլլան իրենց սխալմունքին հետեւելու : Վարձեալ ագիտի մը երբոր իր ագիտութիւնը երեսը զարնես , կ'ամբնայ ու կը լսէ . բայց գիտուն անուանածի մը վրայ ինչպէս կարելի է որ պակասութիւն մը դնես , ինչպէս կրնաս իրեն ծուռ մտածութիւններէն զինքը ետ կանչել . որովհետեւ միտքը դրեր է թէ ինքը գիտուն է , ինչ որ կ'ընէ գիտնալով կ'ընէ . այնչափ որ՝ սխալին ալ եթէ ճանչնայ , գիտուն ըսուելուն համար՝ կարծիքէն ետ կենալը իրեն ամօթ կը սեպէ . և անոր համար կը տեսնենք որ մեծամեծ չարիք աշխարհքիս մէջ գիտուններու ձեռքով եղած են : Հիմա աս խօսքերովս կ'ուրախանան սուտ գիտութեան ձեռքէն նեղացած սոգէտները , որ ասանկով իրենց խօսքը կը ճշմարտի՝ թէ գիտութիւնը փաստակար բան է : Բայց աս օրինակներէն և ամէն օրուան անթիւ փորձերէն յայտնի կ'ըլլայ որ չէ թէ գիտութիւնն է պատճառ սխալմունքներուն , հապա անունով միայն և ոչ իրօք գիտութիւն ունենալն . թէպէտ անոր հարկաւորութիւնը ճանցցեր են շատեր , բայց չտեսնէին , այլ խիստ քիչ մարդ կայ աշխարհիս վրայ որ գիտութեան դաւիթը սքը կոխած ըլլայ . իսկ ան ամէն գիտուն անուանածները , որ կրից

ալիքներուն մէջ կը տանջուին , ու գիտութեան անունով զուրիշներն ալ իրենց հետ կը տանջեն , այնպիսիները թէ որ աղէկ քննես , կը տեսնես որ գիտութեան սանդուխէն վեր ելլենք ըսելու ատեն , չգիտնալով ուր ելլենք աւելի բարձրացած , հողմակոծ ալիքներու վրայ լնկած , իրենք սոգէտներէն աւելի կը տանջուին :

Հիմա քիչ մը հանդարտութեամբ մտիկ ըրէ , ով անուանեալ գիտուն , թէ որ կ'ուզես գիտուն ըլլալ . ահա թէ մարդիկ նիւթականին մէջ ինչ հնարքով ծովուն մէջ ալիքներէն ազատ , ալիքներուն վրայ կենալու ճամբան դտան . գիտութեան ճամբուն մէջն ալ ասանկ մէկ հնարք մը պէտք է գործածել , որովհետեւ քանի որ կ'ապրինք աշխարհիս ծովէն դուրս ելլել չենք կրնար . քու նի որ ծովը կայ՝ ալիքները ջնջել չենք կրնար . ուստի ամէն բանէն առաջ ալիքները հանդարտեցնելու հնարք մը պէտք է որ մտածենք . ալիքներուն իշխել պէտք է . ուրեմն գիտութեան խաղ հանդարտութիւնը բեր կիրքերուն ալիքներուն վրայ նստեցու , և ահա ան ատենը կը սկսիս գիտութեան բարիքը վայելիլ : Եւ թէ դու քեզի համար կը կարծես որ արդէն հանդարտ խաղաղութիւնը գտեր ես , կիրքերուդ ալիքը նուաճեր ես , ասոր փորձը կրնաս իմանալ ուրիշ գիտունները քննելով , ու անոնցմէ ալ քու վրադ տեղեկութիւն առնելով : Հիմա կ'ուզես իմանալ թէ քաղքիս մէջ գիտուն ըսուելու արժանի քանի մարդ կայ՝ որ կարենայ թէ իրեն անձին և թէ ազգին օգտակար ըլլալ . մէյմը միտքդ պարտցու , նայէ թէ ով է ան մարդն որ իր խօսքին և գործքին մէջ ամենեւին կիրք չի խառնէր , շիտակ տրամաբանութեան դէմ դործք մը չընէր , այլ միայն Մտուծոյ հաճոյքը ու ազգին և անձին օգտակարը կը ջանայ կատարելու : Թէ որ գտնես ասանկ մարդ մը քաղքիդ մէջ , ահա ան է որ գիտութեան ճամբան մտեր է . ահա այնպիսին բաղդատէ ուրիշ մարդիկներուն հետ՝ որ իմանաս գիտութեան աղ-

նուութիւնը, և քու ինչ աստիճանի մէջ ըլլալդ ալ անոր հարցով՝ որ իմանաս շիտակը:

Գիտութեան ասանկ խեղճ վիճակին վրայ էս ինծի մտածելով, որ մէկ կողմանէ ազգը և ազկներ գիտութիւն ծաղկեցնելու ետեւէ են, մէկալ կողմանէ ալ նորանոր եղած անկարգութիւնները և հակառակութիւնները, որ աւելի գիտութեան ետեւէ եղողներուն մէջ կը զօրանայ, ինծի հետաքրքրութիւն մը եկաւ աս բանիս ետեւէ ըլլալու, քննելու, թէ արդեօք ընդհանուր ժողովուրդը զո՛հ են գիտութիւններուն աս կերպով ծաղկելուն վրայ, և թէ արդեօք աս սկզբունքները չեն գիտեր: Այլ սիրելի ընթերցող դու ալ մէկտեղ պտրտելու ելլենք աս քաղքիս մէջ. նախ եկ երթանք տները, հասակնին առած մարդիկներուն մէյմը բերանը փնտռենք, տեսնենք թէ ինչ մօքի վրայ են: — Բարեւ պարոն, կը տեսնես որ աշխարհքս գիտութեանով լեցուելու հետ է, հիմա է ան ատենը՝ որ աղէկին աղէկ, գէշին գէշ բսել կը սովորին մարդիկ: — Ինչ սովորենին չեմ գիտեր. էս աս գիտեմ որ, մարդիկ որչափ կ'աշխատին կը սովորեցնեն, այնչափ աւելի աշխարհքս գէշնալու հետ է. գոհ ըլլալ ունեցածին, արդար ըլլալ, ուրիշին բարեացը համար աշխատիլ, ասոնք ամէնը աշխարհքէս հալածուեցան՝ հիմակուան աչք խաբող գիտութեան ձեռքով: Գիտութիւն սովորիլ ըսելով հիմա մենք կը հասկնանք՝ մարդկային չարիքը ճանչնալով աւելի շատ չարիք ընելու ետեւէ ըլլալ. իրաւ սովորիլ աղէկ բան պիտի ըլլայ, բայց հիմակուան սովորիլ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ստակ ժողովելու և ստակ ցրուելու շատ տեսակ հնարքներ գիտնալ, շատ անգամ ծուռ և փաստաւոր ճամբաներով: Վեպի շիտակն ըսեմ, ասանկ գիտութիւն չսովորէին մարդիկ, ալ աղէկ պիտի ըլլար. շատ գէշութիւններէ հեռու կ'ըլլայինք և զուխնիս հանգարտ կը մնար: — Որ տունն երթանք, հին մարդիկներուն առնուն բերնէն ալ աս տեսակ խօսքեր

կը լսենք: Տեսնես հիմա թէ ինչպէս վերի ըսածնիս ճշմարտեցաւ: Այլ հիմա մէյմը դպրոցներն ալ պտրտինք, քննենք սովորեցուցած գիտութիւնսին: — Բնա կարգաւորեալ դպրոց. տէս մէջի քաջ վարժապետները. մէկ երկուքը լեզունք կը սովորեցնեն. և մէկ երկուքն ալ, աչքը և ականջը և շարժմունքը կը թելու համար ուրուագրութիւն, նուագ և պար կը սովորեցնեն. ուրիշներն ալ չափաբանական, բնաբանական գիտութիւններ. արուեստները և առուտուրի ճամբաներն ալ սովորեցնելու զատ վարպետներ կան: Որ կարծեր թէ կրօնքն ալ և բարոյական կը թուութիւնն ալ մոռցուած են, անոնց ալ կը գտնուի ժամանակ:

Բնա ուսման գիտութեան կարգաւորութիւն, բայց հիմը աւագի վրայ դրած. բարոյական կը թուութիւնն ալ քաղաքավարութեան համար կը յիշատակուի, որ ամենէն առջինը ըլլաին ալ բաւական չէ, այլ բոլոր ջանքերնին, խելքերնին, մտածութիւննին վարժապետներուն ան պիտի ըլլար թէ կիրքերնուս տիրենք, և զայս աշակերաններնուս ալ սովորեցնենք. գիտնանք խօսք հասկընալ և խօսք հասկըցնել: Բն խօսքիս վրայ տէս ինչպէս վարժապետին կիրքը ելաւ, բարկացաւ. յայտնի է որ խօսքերնիս չհասկըցաւ, մեր ըսածները իրեն արհամարհութիւն կարծեց: Ինչպիսի ցաւալի հիւանդութիւն է մարդուս կիրքը, որուն դպչելուն պէս, կը զրգուռի ու թող չիտար որ մարդ խօսք հասկընայ ու աղէկը գէշէն զատէ: Բնա կրից ակնքներէն ծեծուելով կը սկսի պատասխանել վարժապետը. Բնա առած մարդս ազատ ստեղծեր է. ամէն զգայարանները կը թուելին ետքը, կրիցն ալ ինքը թող իշխէ. վասն զի զգայարանները կը թուած են, աղէկը գէշը կը ճանչնայ, ճանչնալէն ետեւ ուզածը կ'ընտրէ կ'առնէ, կիրքերը չափու մէջ կը դնէ: — Ինչ ըսիր. ակնքներու մէջ ընկղմած, զանոնք չափու մէջ դնել, ուր լուած է: Բն գիտնալու է որ մարդ որչափ աւելի բան սովորի, այնչափ աւելի ընդարձակ գի-

տուլթեանց ուկիանոս ծովուն մէջ կ'իյնայ, չորս դին բաց տիեզերս անոր առջև կ'երևնայ. բայց աս ալ գիտնաս որ ուկիանոսին ալիքները աւելի մեծ և աւելի դժուարայտղթ կ'ըլլան, անոնց մէջ ընկղմողին քով ազատութեան շուքն ալ չի մնար. այլ այն սարսափելի ալիքները որ կողմն որ նետեն զինքը՝ ուզէ չուզէ հոն կը գտնուի՝ ըսելով թէ ես ասանկ կ'ուզեմ. և սակայն ուզելը և խօսք հասկընալը իրմէն խիստ հեռու կը մնան ան ահագին կրից ալիքներուն յուզելու և գոչելու ատենը: Այս խօսքերս լսելով վարժապետը կրից ալիքներէն սկսած ծեծուիլ, բարկութիւնը բորբոքեցաւ, և առանց ուզելու քննել ըսածնիս ու հասկընալ, որ եթէ նոր աղէկ բան մը իմանայ՝ ջանայ գործադրել, քթին տակէն տգէտ մարդիկներ ըսելով, մոմաւորով առաւ քալեց. տղաքն ալ սկսան ծիծաղիլ մեր վրայ:

Արբոր վարժապետը ասանկ կըրօւ իր գործքը կը տեսնէ, երբ տղաքը ասանկ կը կըթուին, յայտնի է թէ՛ որ չափ աւելի ծաղկի գիտութիւնը ազգերնու մէջ, այնչափ աւելի խռովութիւնն ալ պիտի շատնայ. մանաւանդ երբ այսպիսի սովորոյնք մեծ մարդիկ ըլլան, ան ատենը իրենց կրից մեծամեծ ալիքներուն, կոհակներուն տակ բոլոր ազգայինքը կը ծածկեն, ու իրենց հետ մէկ տեղ զամէնքն ալ կը խռովեն, որոնց վախճանը ինչ ըլլալը յայտնի է:

Խօսքերնիս վերջացրենք յայտնի չիտակն ըսելով. բաւական չէ վարժապետի մը ամէն տեսակ գիտութիւններուն հմուտ ըլլալը, տրամաբանութեան ուսմունքը լիովին գիտնալը, ամէն տեսակ կիրքերուն սահմանը տալը, այլ փորձով ասոնց գործադրութիւնը հարկաւոր է. կրիցը իշխան ըլլալ, ուղիղ տրամաբանութեան գէմ գործ չընել, ճշմարտութեան հայելին ըլլալ. և այսպէս կրից ալիքները ետ զարնող ճշմարտութեան վրայ հիմնած անշարժ սիւն մը ձևանալով՝ սկսի խեղճ յոգնեցընել ամէն բանէն աւելի ասոր վրայ որ տղաքը սովորին իրենց ամէն գործողութեան

և խօսքին մէջ նախ կիրքերնին ոտքի տակ առնել, ու ետեւէն մտածեն, խօսին ու գործեն: Առանց ասոր դպրոցներուն շատութիւնը առանց լաւ վարժապետի, խռովութիւնը կը շատցընէ ազգին մէջ առանց վերջի: Ասան զի ըզմարդ իրեն աստուածաման կատարելութիւններէն զրկողը իր կիրքերն են. կիրքերը վերցու մարդուս վրայէն, մէկէն մարդս կ'ըլլայ անարատ պատկեր Աստուծոյ և կատարեալ գիտուն: Արդուս վրայէն աս կիրքերը վերցնողը զմարդը կատարեալ գիտուն ընողը պիտի ըլլայ դաստիարակութիւնը, դպրոցը: Դպրոցին հոգին վարժապետն է. ուրեմն դպրոցը վարժապետին հետ մէկ տեղ կատարեալ մարդու գաղափար պէտք է որ ըլլայ, որ աս կատարեալ մարդու գաղափարին մէջ պակասաւոր մարդը թափելով պիտի ըլլայ կատարեալ. մնացածը թող մտածեն դպրոց կանգնողները: Ա՛նք ալ թողունք աս բանիս վրայ խօսիլը. որովհետեւ այսչափ խօսքերէն հասկըցողն հասկըցաւ. Հասկըցողն ալ հասկընալիք չունի՝ քանի որ կրքերն արգելք կ'ընեն:

Հ. Գ. Մ

ԺԱՄԱՆԱԿ

Թէ որ կեանքը կը սիրես՝ ժամանակդ մի չեռայրեր, վասն զի ժամանակին թելերով կեանքդ հիւտուեր է: — Ժամանակի կորուստը չուայրութեան վերջին ծայրն է, կ'ըսէ Փրանքլին, վասն զի կորսուած ժամանակը մէյմըն ալ չգտնուիր: Անոր համար սորկէն աւելի պէտք է մարդս իր ժամանակին ագահ ըլլայ. և բաց 'ի ժամանակի ագահութենէն՝ ուրիշ կերպ ագահութեան թողտուութիւն չկայ:

Ժամանակը անգին գանձ մըն է, բայց չափաւոր. իսկ մենք այնպէս զայն կը գործածենք՝ իբր թէ լիննալիք չունի: — Չարհամարհէնք ժամանակնիս քանի որ ձեռունիս է, որպէս զի երբոր ձեռքերնէս ելն յաւիտեան չզղջանք: — Ժամանակը հոգւոյն գետափուլն է, որուն առջևէն ամէն բան կ'անցնին, և մենք կը կարծենք թէ անցնող ժամանակն է: — Փութանք, ժամանակը փախչելու վրայ է և զմեզ ալ հետը առած կը տանի, այս վայրկեանս որ կը խօսիմ՝ շատոնց հեռացաւ ինձ. մէ, կ'ըսէ Պուալոյ: — Ժամանակը ատեն մը երկու թիւ ունէր, հիմայ կարծես թէ հարիւր թիւ ունի: